

Ammianus Marcellinus & Res Gestae'de Klasik Etkiler

Bağış Alper KOVAN*

orcid/ 0000-0002-9462-1822

Öz: Bu çalışmamızda Ammianus Marcellinus'un eserini yazarken klasik dönem yazarlarından ne denli etkilendiğini inceleyeceğiz. On dokuz ve yirminci yüzyıl akademisyenleri tarafından "Tacitus'un varisi" olarak ilan edilmesinin ne denli doğru olduğunu değerlendireceğiz. Bu makalenin amacı Ammianus Marcellinus'un neden "Roma'nın son klasik yazarı" olarak nitelendirildiğini tartışmaktır. Bu doğrultuda dördüncü yüzyılın politik ortamının ve İmparator Iulianus'un etkisinin eserine ne denli etki ettiğine değineceğiz. Bilhassa İmparator Iulianus döneminde (361-363) pagan inanca geri dönme çabaları ve Ammianus'un da eserinde pagan unsurlara sık sık yermesini klasik etkiler üzerinde değerlendireceğiz. Sonuç olarak Ammianus Marcellinus'un *Res Gestae*'sında Antik Yunan ve Romalı yazarların nasıl kullandığını konu alacağız.

Anahtar kelimeler: Ammianus, Iulianus, Tacitus, klasik dönem, Roma tarihi

Ammianus Marcellinus & Classical Impacts in Res Gestae

Abstract: In this study, we will examine how much Ammianus Marcellinus was influenced by the classical period writers while writing his work. We will evaluate how accurate it is to be declared as the "heir of Tacitus" by the scholars of the nineteenth and twentieth centuries. The purpose of this article is to explain why Ammianus Marcellinus is described as "the last classical author of Rome" and why such an interpretation was made. In this direction, we will touch on how much the political environment of the fourth century and the influence of Julian influenced his work. In particular, we will evaluate the efforts to return to the pagan belief in the period of Julian and the frequent references of Ammianus to pagan elements in his work, on classical influences. As a result, we will discuss the main use of Ancient Greek and Roman writers in the *Res Gestae* of Ammianus Marcellinus.

Keywords: Ammianus, Julian, Tacitus, classical era, Roman history.

* Doktorant, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, bagis.kovan@gmail.com

Extended Summary

The aim of this study is to determine the influence of ancient writers on the work of Ammianus Marcellinus. Ammianus Marcellinus, a writer who tried to maintain the classical influence in a world where Christianity spread, referred to many Ancient Greek and Roman writers in his work. We will try to examine these attributions in a philological and historical perspective. At the same time, we will take a look at how the pagan views of the emperor Julian influenced the classical influence of Ammianus Marcellinus. Ammianus Marcellinus is generally known as a pagan writer, but we are not sure if this is true. However, his adherence to classical traditions in his work may have led to the interpretation that he was pagan. As an Antiocheia origin Greek writer, Ammianus Marcellinus writes his work in Latin, we will also try to figure out why he was write his work not in mother language, but in Latin.

Generally, Ammianus Marcellinus is described as “the last classical author of Rome”, and we will search why researchers portray him that way. Being a classical writer in the late antiquity was not common in the circumstances of that period. The period in which Ammianus lived is the period when Christian literary began to form. For this reason, we can say that the culture of literary has begun to change. During this period, most church historians came out and wrote their works with the Christian motto. Despite this, Ammianus Marcellinus is known as a writer devoted to the classical tradition. There may be many reasons why Ammianus Marcellinus was a writer in the classical Roman historiographic tradition. Ammianus Marcellinus is a military writer just like Thucydides, Polybios, Julius Caesar and Frontinus. This pushed him to convey his own military experiences in his work. Of course, considering the references he made to ancient authors in his work, there is no doubt that he read these names.

One of the general comments about Ammianus Marcellinus is that he was “Tacitus’ heir”. Ammianus begins his work where Tacitus’ Histories ends. This leads to such a comment. But this is a problematic view. First, Ammianus did not mention Tacitus even once, although he referred to many ancient writers in his work. Secondly, it has little resemblance to Tacitus in terms of subject and language. For this reason, in this article, we will try to dwell on this problem in detail and try to explain it. We will touch on the similarities and differences with Tacitus, one of the most famous names of classical Roman historiography. Why was he regarded as his heir, despite not mentioning Tacitus, and what was the origin of this perception? We will seek answers to these questions. We will try to explain why Ammianus Marcellinus is shown as the heir of Tacitus.

At the beginning of the article, we will focus on the life, education and military career of Ammianus Marcellinus. We will talk about the wars he was in and how he conveyed his experience in these wars. We will examine where and why he wrote his work after his military career. We will discuss why he wrote his work in Latin, not his mother language Greek. We will evaluate the topics of the

work he wrote and look at which sources he used. Then we will focus on the classical effects. We will discuss why he often refers to pagan deities such as Fortuna, Fatum, Mars, Iustitia and Furia. Ammianus Marcellinus mentioned not only historians such as Herodotos, Thucydides, Caesar, Livius, Suetonius, Sallustius, but also philosophers such as Epicuros, Demosthenes, Plato, Cicero, and poets such as Homer and Virgil. We will examine this situation in detail.

According to Momigliano, Ammianus simply wanted to be known as "an ancient soldier and a Greek," as seen at the end of his work. As a soldier, Ammianus saw the war environment and narrated the events first-eye. For this reason, it was quite appropriate for him to describe as a simple soldier in this way. His writings are the most comprehensive sources of political and military affairs in the fourth century AD. In the light of these sources, we will prepare this article on what was influenced by him during the writing of his work. In short, we will focus on the memories of a simple soldier and the classical influences that make up these memories. How did Ammianus Marcellinus transform from a soldier to a writer, and to what extent was he influenced by writers, poets and philosophers who lived centuries before him in the process of becoming a writer? In this article, we seek answers to these questions.

Ammianus'un Hayatı ve Askeri Kariyeri

Ammianus Marcellinus, yaklaşık 330-400 yılları arasında yaşamış muhtemelen Antiochia doğumlu Romalı tarihçidir (Barnes, 1998: 1). Klasik Roma tarih yazıcılığının son yazarı olarak bilinir. Ammianus soylu bir Yunan ailenin çocuğu olarak doğdu. Ammianus'un hayatı hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlıdır ve daha çok kendi eseri *Res Gestae*'dan gelmektedir. Bunun haricinde Antiochialı Libanius'un (314-393) mektuplarını da ekleyebiliriz (Libanius, 1992: 622.712). Ammianus Marcellinus, Hıristiyanlığın artık oldukça yaygın olduğu dördüncü yüzyılın Roma'sında yaşamasına rağmen, pagan bir yazar olarak klasik tarih yazarlarını anımsatır. Bu dönemde çok sayıda Kilise tarihi yazarı olmasına rağmen ve eserlerdeki Hıristiyanlık etkilerine rağmen Ammianus, klasik Roma yazarlarının mirasçısı olarak nitelendirilebilir. Bu sebeple Ammianus'un Geç Antikite Antik Çağ ve Orta Çağ boyunca çok az etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde Ammianus'a tek atıfta bulunan yazar Priscianus'tur (Thompson, 1947: 19). El yazmalarının nadir olması ve 15. yüzyıla kadar bulunamaması, onun bu dönemlerde nispeten bilinmediğini veya yalnızca yerel olarak bilindiğini de gösterir (Reynolds, 1991: 140).

Kendisi hakkındaki bilgilerden anladığımız kadarıyla genç yaşlarından itibaren Roma ordusunda görev almaya başladı. II. Constantius döneminde (337-361), Ursicinus'un komutasında Gallia ve Parth topraklarında subay olarak görev

yaptı. Ordu içinde *protectores domestici*¹ olması onun rütbeli bir asker olduğunu gösterir. 353'te Ursicinus'la birlikte Doğu Seferlerine katıldı. 357'de ise yine Ursicinus komutasında Silvanus'un isyanını önlemek amacıyla Gallia'da görev yapmıştır. Daha sonra Iulianus'u Gallia, Hispania ve Britannia'nın Caesar'ı olarak yerleştirmeye yardım etmek için Gallia'da kaldı. Ammianus muhtemelen Iulianus ile ilk kez Gallia'da Ursicinus'un birliğinde görev yaparken tanışmıştı. 359'da Constantius, Ursicinus'u kral II. Şapur komutasındaki Sasani tehdidine karşı savunmaya yardım etmesi için doğuya geri gönderdi. Ammianus komutanıyla birlikte doğuya döndü ve Ursicinus'a yeniden subay olarak hizmet etti. Ursicinus, daha deneyimli komutan olmasına rağmen, doğunun *magister peditumu* olan Sabinianus'un komutasına verildi. İkisi anlaşamayıp iş birliği yapamayınca orduda çatlatlar oldu ve Perslerin ani saldırısı sonucu başarılı bir sonuç alamadılar. Ammianus bu seferdeki zorlukları bizzat aşır Antiochia'ya ulaşabilmişti (Ammianus Marcellinus, 2019: 19.8.12: "*Antiochiam revisimus insperati*"). Bu sefer sonrasında Ursicinus, Constantius tarafından askeri görevinden alındığında, Ammianus da ordudan emekli olmuş gibi görünse de Iulianus'un 363'te Alamanni ve Sasanilere karşı yürüttüğü seferlere katılır, ancak bu sefere dair detaylı bilgi vermez (Barnes, 1998: 1-2).

Ammianus, Iulianus'un 363'teki ölümünün ardından Roma'ya gider ve orada eserini yazmaya başlar. Nerva'nın tahta çıkışından Valens'in ölümüne kadar, Tacitus'un *Historiae*'sinin bittiği yerden başlayarak Roma İmparatorluğu tarihini Latince yazar. Latince yazması ilginçtir, zira eserinde de bahsettiği gibi bir Yunan ve Antiochialı olarak Ammianus'un ana dili Yunanca olarak kabul edilir ki Antiochialı olmasını da Libanius'tan ötürü biliriz. Hatta Libanius, Ammianus için "görünürde asker, kökenlerinde Sokrates vardır" der (Libanius, 1992: 234). Sánchez buradan Ammianus'un her ne kadar asker kökenli olsa da felsefi bir kişiliği olabileceği yorumunu yapar (Vendramini, 2018: 235). Roma'da olduğu süre boyunca eserini o bölgenin dilinde yazıp Roma'da geniş bir kitleye ulaşmak istemiş olabilir. Buradaki "kitle", dönemin Roma aristokratları, hamileri ve önde gelen komutanlarıdır. Ayrıca Ammianus, eserinde yabancı okuyucuları için de yazdığını aktarmıştır:

"Eğer ellerine geçerse belki de bu eseri okuyacak olan bazı yabancıların, Roma'da yaşananların açıklamalarında neden ayaklanmalardan, tavernalardan ve bunlara benzer diğer görgüsüzlüklerden baka bir şey anlatılmadığını merak ettiklerinin farkındayım. Bu yüzden hakikati kasti bir şekilde saptırmamaya niyet ederek, bunların sebepleri üzerinde kısaca duracağım (Ammianus Marcellinus, 2019: 14.6.2)."

Bu pasajdan Ammianus'un eserini Roma'da yazdığını ve yazarken yabancı okuyucularını da düşündüğünü anlarız. Eserini muhtemelen 391'den önce

¹ Geç Dönem Roma İmparatorluğu'nda Domesticus, Roma ordusunun saray muhafızlarıdır. Kökeni üçüncü yüzyıla kadar dayanır. Genellikle soylu ailelerden seçilirler.

Roma'da tamamlamıştır (Ammianus Marcellinus, 2019: 22.16.12).² Ammianus'un eserini yazmadaki amacı daha çok bir asker olarak kendi gözlemlerini yazmak ve kendi dönemindeki savaşları Roma'daki kitlesine yazdıklarını aktarmaktır. Nihayetinde Ammianus'un hedeflediği kitle Roma'daki Latince konuşan kitle olduğunu söyleyebiliriz (Fornara, 1992: 329).

Momigliano'ya göre Ammianus, çalışmasının sonunda görüldüğü gibi, basitçe "eski bir asker ve bir Yunan" olarak bilinmek ister (Momigliano, 1977: 129). Momigliano'nun bunu söylemesinin sebebi Ammianus'un bir asker olarak savaş ortamını görüp birinci gözden olayları aktarmasıdır. Örneğin Tacitus, askeri meseleleri kaleme almasına rağmen, bahsettiği savaşları bizzat görmemiştir. Ancak Ammianus anlattığı savaşları bizzat yaşamıştır (Matthews, 1994: 252).

Ammianus, Roma tarihinde Latince yazan son büyük yazar olarak nitelendirilir (Fisher, 1918: 39). Ammianus'un tarihi, *Rerum gestarum libri* ya da çok bilinen adıyla *Res Gestae*, 31 kitaptan oluşuyordu ve bunlardan sadece 353-378 yılları arasını kapsayan son 18'i günümüze ulaşmıştır. 98'den 352'ye kadarki dönemi işlediği ilk 13 kitap 6. yüzyıl âlimlerinin aktardığı kadarıyla o döneme dahi ulaşamamıştır. Aslında Ammianus'un iki farklı kitap yazdığı ve kayıp olan kitapların başka bir eser olduğuna dair iddialar vardır (Frakes, 1995: 232-246) ancak buna dair sunulan iddiaların kanıtı yetersizdir. Günümüze kalan kitaplar, dördüncü yüzyılın askeri, siyasi ve sosyal meselelerine dair kapsamlı bir açıklama sağlar. Ammianus, kendi deneyimlerinden yararlanarak imparatorluğun ekonomik ve sosyal sorunlarını aktarır. 14. kitapta Ammianus Marcellinus, Doğu'nun Caesar'ı Constantius Gallus'un (326-354) yaşamını anlatır, Roma senatorları ve halkı ile ilgili detaylı eleştiri ve çözümlemelerde bulunur. 15. kitapta Gallia kökenli komutan Claudius Silvanus'un isyanından bahseder ve Iulianus'un Caesar oluşunu anlatır. 16. ve 18. kitaplarda Iulianus'un Gallia ile Germania seferlerini, imparator Constantius'un Danubius (Tuna) nehrine seferlerini ve Sasani kralı II. Şapur'un Mezopotamya'ya düzenlediği saldırıları konu alır. 19. kitapta Amida kuşatmasını, 20. kitapta Iulianus'un Augustus ilan edilmesini ve Constantius'un doğudaki seferlerini, 21. ve 22. kitaplarda da Constantius'un ölümünü ve Sasanilere karşı yapılan savaş hazırlıklarını aktarır. 23. ve 24. kitaplarda imparator Iulianus'un Mesopotamya'ya ilerleyişini, 25. kitapta da Iulianus'un ölümünü ele alır ve Iovianus'un hükümdarlığının kısa bir özetini verir. 26. ve 27. kitaplarda Valentinianus ve Valens'in imparatorluklarından, 28. ve 29. kitaplarda Roma toplumundaki yozlaşmalardan ve Pannonia'nın istilasından bahseder. 30. kitapta Ermeni ve Sasani ilişkileri ile Valentinianus'un ölümünü, 31. kitapta ise Gotların istilasını ve Valens'in Hadrianapolis'te (Edirne) öldürülmesini anlatır (Alberct, 1997: 1422).

Res Gestae, çoğunlukla Iulianus dönemini aktarır. Ammianus Marcellinus'un yaşadığı dönemi anlattığı için hangi kaynaklardan yararlandığı tartışmalıdır.

² Bu pasajda Mısır İskenderiye'deki Serapeum tapınağını imparatorluğun görkemi olarak övmektedir. Ancak 391'de tapınak yıkılmıştır. Bu sebeple Ammianus'un eserini 391'den önce bitirdiği tahmin edilmektedir.

Eunapius (345-?), Oribasius (320-400) ve Magnus'un (Montius)³ eserlerinden faydalanmıştı ancak yine de yazdıklarının çoğu kendi gözlemlerine dayanıyordu. Marcellinus'un övgüyle bahsedip dürüst, güvenilir ve cesur diye nitelendirdiği praefectuslar Mauretianalı (Mağrib) Eupraxis, Antiochialı Hypatios, Agorius Praetextatus ve Aurelius Victor da olası kaynaklardandır.⁴ Anlattıkları özellikle komutanları Ursicinus ve Iulianus'a karşı olumlu bir tasvir çizer ve birçok okuyucu Iulianus'u bu çalışmanın kahramanı olarak görmüştür. Ammianus, Hıristiyanlığın Roma'nın her bir yanına yayılmaya başladığı bir dönemde pagan bir yazar olarak pagan bir imparator olan Iulianus'u desteklemekteydi. Iulianus'a bir insan, bir asker ve bir lider olarak hayrandı; yine de ikisi de pagan olmalarına rağmen Iulianus'un Hıristiyanlığa karşı dini politikalarını eleştirir. Ammianus'u Hıristiyanlara karşı hoşgörülü bir pagan olarak nitelendirebiliriz (Amm. Marc. 21.11.9-10.; Treadgold, 1997: 133).

Res Gestae'da geleneksel Roma tarihçiliği üslubu görülür; yazar, konuşmalarında retorik, açıklamalarda etnografik sapmalar ve edebi imalar, aşırı metafor ve çok süslü bir dil kullanır. Ammianus, eserinin önemli kısmında kendi gözlemlerini ve deneyimlerini aktarmıştır. Kendi dönemini kendi deneyimleriyle anlatması bakımından eseri hayli büyük bir öneme sahiptir. Sadece siyasi ve askeri konulara değil, coğrafya, doğa olayları, edebiyat, hukuk, astronomi, dini meseleler gibi konulara da yer vermiştir. Aynı zamanda her imparatorun kısa biyografilerine de yer verdiğini görürüz. Nihayetinde Ammianus Marcellinus, Geç Antik Çağ'ın en klasik gelenekten gelen yazarıdır. Ancak bu klasik etkinin ne denli ve nasıl olduğu bir tartışma konusudur. Bu sebeple Ammianus'un eserinde bu klasik etkinin nerede ve nasıl hissedildiğini dikkatli bir şekilde incelemeye çalışacağız.

³ Eunapius, MS 4. yüzyılın bir Yunan sofist ve tarihçisiydi. Hayatta kalan başlıca eseri, 23 filozof ve sofistin biyografilerinin bir koleksiyonu olan *Filozofların ve Sofistlerin Hayatları*'dir. Bunun dışında Dexippus tarihinin bir devamından oluşan *Evrensel Tarih* adında başka bir eseri daha vardır, ancak bu eserden sadece birkaç fragman günümüze ulaşmıştır.

Oribasius veya Oreibasius, bir Yunan tıp yazarı ve Roma imparatoru Iulianus'ın kişisel doktoruydu. Iulianus'un maiyetine katılmadan önce İskenderiye'de Kıbrıslı Zenon'un yanında eğitim gördü. Oribasius'un Julian'ın emriyle yazılmış başlıca eserleri, daha önceki tıp bilginlerinin yazılarından oluşan ve antik dünyanın diğer tıp yazarlarından alıntılarının büyük bir derlemesi olan iki derleme eseri vardır. Hakkında fazla bilgi yoktur. Dördüncü yüzyılda yaşamış Aemilius Magnus Arborius adında bir şair vardır, ancak bu bahsedilen Magnus'un o olduğu kesin değildir.

⁴ Flavius Hypatius, Roma imparatoru Constantius II'nin kayınbiraderi olan bir Roma Senatörüydü. Gratianus dönemine kadar *praefectus urbi* görevini yapmıştır.

Vettius Agorius Praetextatus, 4. yüzyıl Roma İmparatorluğu'nda varlıklı bir pagan aristokrat ve çok sayıda tanrının kültlerinde yüksek rahipti. 384'te aynı yıl ölümüne kadar İmparator II. Valentinianus'un sarayında *praefectus* olarak görev yaptı.

Sextus Aurelius Victor, Roma İmparatorluğu'nun tarihçisi ve politikacısıydı. Victor, *De Caesaribus* adlı ve Augustus'tan II. Constantius'a kadar olan dönemi kapsayan kısa Roma imparatorluk tarihinin yazarıydı. Eser 361'de yayınlandı. İmparator Iulianus döneminde Victor, Pannonia Secunda valisi olarak görev yaptı; 389'da Roma'da üst düzey imparatorluk yetkilisi olan *praefectus urbi* oldu.

Ammianus Üzerindeki Klasik Etkisi

Ammianus Marcellinus'un Geç antikçağ kültürü ile onun klasik arka planı arasındaki ilişki çalışmamızın esas konusudur. İlk olarak burada "klasik" derken neyi kastettiğimizi açıklamamız gerekir. Buradaki "klasik" terimi, Antik Yunan ve Roma döneminde yaşamış yazarları ve onların eserlerini ifade eder ve Ammianus'un bu yazarlara olan aşinalığını belirtir. Hıristiyanlığın imparatorluğunun dört bir yanına yayılmaya başladığı bir dünyada pagan kalmış Ammianus'un eserini yazarken antik dönem yazarlarından ne denli etkilendiği üzerinde duracağız. Ammianus'un pagan olduğu, eserinde vurguladığı klasik dönem erdemlerinden anlaşılır. Fortuna ve Fatum'dan denetleyici güçler olarak bahseder, bununla birlikte Iustitia, Mars, Furia gibi pagan kavramlara eserinde sıkça yer verir:

"...henüz savaş borularının gürültüsü durmamışken veya askerler kışlarına yerleştirilmemişken, Caesar Gallus'un birçok adı çıkmış ve dehşet veren eylemleriyle, öfkeden köpüren talihin (*fortuna*) kasırgaları devlete bambaşka rüzgârlar getirdi (Ammianus Marcellinus, 2019: 14.1.1)."

"Böylelikle saray ahali dikkatlice araştırıp tiksiniç dalkavukluk yalanları söyledikten sonra, kendisine karşı bir kalkışmada bulunanları yok etme konusunda kaderinin (*fatum*) kudretli ve belirgin olarak görüldüğünü yüksek sesle haykırarak imparatorun belli kötülöklere karşı alışkın olduğunu belirttiler (Ammianus Marcellinus, 2019: 19.12.16)."

"İşkence edilecek hiçbir organı kalmayınca dek bağırsakları deşilen bu ada, gökten adalet (*iustitia*) isteyerek ve vahşice gülererek, kendisini veya herhangi birini suçlamaya dahi tenezzül etmeyerek kaskatı kesilmiş kalbiyle hareketsiz kaldı (Ammianus Marcellinus, 2019: 14.9.6)."

"Eğer ki yasalara göre tanrıların haşmetinin insanlarla karşılaşması caizse, Lucani kabilesinin ordugâhına baskın yaptığında Mars'ın bizzat kendisinin Luscinius'un yanında olduğu düşünölüyordu (Ammianus Marcellinus, 2019: 24.4.24)."

"...ölüm ve alev soluyan Furiaların bizzat imparatoru ve onun yargıçlarını da tahdit ettiklerini açıkça söyleyen son derece ünlü dizeleri ... nakletti (Ammianus Marcellinus, 2019: 29.1.33)."

Ammianus'un bu pasajlarda bahsettiği antik Roma'nın pagan erdemleri, aynı zamanda tanrısal niteliktedir. Örneğin Fortuna, genellikle elinde bir dümenle tasvir edilen, dünyayı ve insanları kontrol ettiğine inanılan tanrıçadır. Fatum ise kaderi simgeleyen tanrısal bir varlıktır. Bunun dışında savaş tanrısı Mars ve intikam tanrıçaları Furialardan bahseder. Ammianus'un başta Fortuna olmak üzere tüm bu Roma'ya özgü pagan tanrılara yaptığı atıflar onun Antik Roma

tanrılarına ve geleneğine bağlılığını gösterebilir. Eserindeki bu tutumda Iulianus'un pagan geçmişe dönme çabasının da etkisi olabilir (Ammianus Marcellinus, 2019: XXXIV).

Ammianus'un eseri boyunca klasik etkiler bariz derecede kendisini hissettirir. Ammianus eserinde Antik Yunan ve Latin tarih yazımı ve edebiyatına ne kadar hâkim olduğunu okuyucusuna göstermiştir. Homeros, Herodotos, Thukydides, Platon, Epikuros, Demosthenes, Cicero, Caesar, Titus Livius, Vergilius, Tacitus, Suetonius, Sallustius gibi klasik dönemin en ünlü Yunan ve Romalı yazarlarını ve filozoflarını okuyup, onlardan pek çok alıntı da yapmıştır:

“Ayrıca, bir zamanlar bütün erdemlerin mesken edindiği Roma'nın, Homeros'taki Lotophagi topluluğunun meyvelerinin tatlı oluşu sayesinde yaptığı gibi birçok asilzadenin çeşitli nezaketlerle çok sayıda özgür yabancıyı burada tuttuğu şüphesizdir (Ammianus Marcellinus. 2019: 14.6.21; Homeros, 2008: 9.84).”

“Piramitler dünyanın yedi harikasından biri sayılır, bunların uzun süren meşakkatli inşasını tarihçi Herodotos anlatır. Bunlar, uzunlukları insan eliyle inşa edilebilecek diğer şeylerden çok daha yüksek olan kulelerdir, tabanları son derece geniştir ve zirvelerine doğru çıktıkça son derece sivrileşir (Ammianus Marcellinus, 2019: 22.15.28; Herodotos, 1973: 1.124).”

“Ayrıca Thukydides'in anlattığı üzere, Peloponnesos Savaşı'nın ilk zamanlarında Atinalıları ağır bir hastalık çeşidiyle vuran o felaket Etiyopya'daki kavurucu bölgeden yavaş yavaş süzölmüş ve Attica'ya etkisi altına almıştır (Ammianus Marcellinus, 2019: 19.4.4; Thukydides, 1919: 2.4.7).”

“Ulu Platon, mahkemelerdeki bu hitabet yeteneğini πολιτικῆς μορίου εἶδωλον -devleti yönetmenin küçük bir gölgesi- veya dalkavukluğun dördüncü aşaması olarak tanımlar. Epikuros ise buna κακοτεχνίαν diyerek, kötü sanatların arasında sayar. Tisias bunun ikna sanatı olduğunu söyler ve Leontinili Gorgias da onunla aynı fikirdedir ... Yunan kayıtlarında yer aldığına göre Demosthenes bir konuşma yapacağı zaman kendisini dinlemek üzere bütün Yunanistan'dan insanlar toplanırdı. (Ammianus Marcellinus, 2019: 30.4.4-5; Platon, 2020: 463B; Quintilianus, 2002: 2.15.2).”

“Bu, -eğer doğru düşünüyorsam- Vergilius'un Bucolica'sının son kısımlarında bir şekilde yasını tuttuğu ve nazik bir şiirle andığı şair Cornelius Gallus'tur. (Ammianus Marcellinus, 2019: 17.4.6; Vergilius, 1999: 10).”

“Nitekim bütün Galya halkı -Sallustius'un bize aktardığı gibi- bataklıklardan ötürü aşılması mümkün olmayan kısımlar hariç, on yıl süren ve her iki taraftan da kayıpların verildiği savaşlardan sonra *dictator* Caesar boyun eğdirdi ve ... bize bağlandı. (Ammianus Marcellinus, 2019: 15.12.6; Sallustius, 2022: 1.11).”

İlk pasajda Ammianus, Homeros'un *Odyseia* destanında bahsedilen, sadece *lotos* adlı tatlı bir yemiş yiyen bir halk olan "Lotosiyenler"e atıf yaparak bu destana olan aşinalığını gösterir. İkinci pasajda Herodotos'un piramitler hakkında yazdıklarından yola çıkarak bu konuda kendi görüşlerini aktarır. Üçüncü pasajda MÖ 431-404 yılları arası süren Atina ve Spartlılar arsısındaki Peloponnesos Savaşı sırasına ortaya çıkan ilginç bir hastalıktan bahseder. Ammianus bu bilgileri Thukydides'ten almıştır. Dördüncü pasaj ise Ammianus'un antik felsefe ve hitabet sanatına ne kadar hâkim olduğuna dair en detaylı bölümdür. Platon, Epikuros, Demosthenes gibi Antik Yunan filozof ve hatiplerinden örnekler verir. Beşinci pasajda Ammianus, Mısır valiliği sırasında adı çok sayıda yolsuzluğa karıştığı için Augustus tarafından intihara zorlanan şair Cornelius Gallus hakkında bilgi verirken Vergilius'a da atıf yapar. Son pasajda da Galya hakkında bilgi verirken Sallustius'u kaynak olarak gösterir. Ayrıca Ammianus, bu bölümde Galya ve Galya savaşları hakkında oldukça detaylı bilgiler verir. Bu sebeple Iulius Caesar'ın *Commentarii: De Bello Gallico*'sunu da okumuş olduğu yorumunu yapabiliriz.

Eserin son cümlesinden anlaşılacağı üzere Ammianus eserini Tacitus'un *Historiae*'sının devamı niteliğinde yazmıştır (Ammianus Marcellinus, 2019: 31.16.9). Bu sebeple Ammianus'un en çok etkilendiği yazarın Tacitus, en çok etkilendiği eserin de *Historiae* olduğu yorumu yapılabilir. Ancak Ammianus açıkça Tacitus'un *Historiae*'sinden etkilenmiş olsa da Cicero'ya yaptığı gibi doğrudan Tacitus'a atıf yapmamıştır, hatta adından hiç bahsetmemiştir. Cicero'ya yaptığı atıflarsa onun felsefi yönünü gösterir:

"Bir insanın bir suç işlediğini öğrenirse, bizzat adalet ona karşı koysa bile, meseleyi araştırmadan, onuruna ve saygınlığına dikkat bile etmeden o kişiyi savunurdu. Bu, Cicero'nun şu şekilde açıklayarak eleştirdiği bir hatadır: 'Bir eylemi yapmayı öğüt veren kişiyle onu onaylayan kişi arasında ne fark vardır? Veya bir şeyin olmasını dilemiş olmama gerçekleşen şeyden memnun olmama ne fark eder?' (Ammianus Marcellinus, 2019: 27.6.4; Cicero, 2010: 2.12.29)."

"Bunların ardından bütün hepsinden daha mükemmeli olan Cicero, mütehakkim hitabet tufanlarıyla sık sık ezilenleri mahkemelerin çilelerinden çekip kurtarmıştır ve şöyle bir sözü vardır: 'Belki bazı insanları savunmayarak eleştiriden kaçınılabılır, lakin onları baştan savma bir şekilde savunmak suçtan başka bir şey değildir.' (Ammianus Marcellinus, 2019: 30.4.7)."⁵

İlk pasajda Ammianus, Cicero'nun *Philippici* söyleviden alıntı yapmıştır. Cicero'nun burada sorduğu sorular retoriktir. Burada Ammianus'un, *praefectus praetorio* görevine seçilen Probus'u tanımlarken Cicero'nun bu alıntısıyla onun adalet anlayışını eleştirdiğini görürüz. İkinci pasajda ise genel olarak antik çağın

⁵ Cicero'nun bu alıntısının hangi eserinde olduğu belli değildir. *Pro Caecina*'da 18 ve 60. pasajda buna benzer imalar vardır, ancak bu alıntı, Longinus'un *De Sublimitate*'sinin 12.4. pasajından Cicero'nun hitabetinin karakterizasyonunun bir uyarlaması olarak alınmıştır.

hitabeti üzerine konuşurken Cicero'yu "hatiplerin en mükemmeli" olarak niteler. Cicero'dan alıntı yaptığı bu iki pasaj, onun Cicero eserlerine aşinalığını gösterir.

Ammianus'un eserinde klasik dönem etkilerine dair araştırmalar on dokuzuncu yüzyıla kadar dayanır, ancak bu konunun akademik tartışmaları daha çok yirminci yüzyıl klasik bilimcileri arasında. Geç antik çağın üslubu ile onun klasik öncülleri arasındaki ilişkiyi incelikli bir şekilde araştıran bu dönemin akademisyenleri, Ammianus'u klasik dönemin Geç Antik Çağdaki mirasçısı olarak görürler. Örneğin Momigliano'nun "yalnız tarihçi" olarak tanımladığı Ammianus'un, "klasik olmayan" çağın özgünlüğünün ve canlılığının bir yansıması olarak okunduğunu belirtir (Momigliano, 1974: 1396-1397). Ancak bu yorumları incelerken, her devri kendi dinamikleriyle değerlendirmek gerektiğini unutmamak gerekir. Momigliano, Ammianus'a "yalnız tarihçi" yorumunu yapmasında klasik dönemin tarih yazımı yöntemlerine sadık kalmış bilinen tek tarihçi olduğunu düşündüğü için yapmıştır.

Modern araştırmacılar her ne kadar Ammianus Marcellinus'un Tacitus'tan öykündüğünü belirtseler de bu konudaki en ilginç ayrıntı Ammianus'un günümüze kalan eserlerinde Tacitus'tan hiç bahsetmemesidir. Ronald Mellor'a göre Ammianus Marcellinus her ne kadar eserinde tarihçi Tacitus'a atıfta bulunmamışsa da onu, kendisine örnek almıştır, zira eserini onun *Historiae*'da kaldığı yerden başlatır Ammianus eserinin sonunda Caesar Nerva'nın saltanatından başladığını söyleyerek *Historiae*'nin bittiği yerden kitabını başlattığını bizlere aktarmıştır (Mellor, 1999: 112-113). Thompson ise Mellor'la benzer görüşlere sahip olup, Ammianus'u "Tacitus'un varisi" ilan eder (Thompson, 1947: 121). Mellor ve Thompson'un bu görüşleri metinlerin içeriği ve dil üslubu olarak mantıklı olabilir, ancak Ammianus'un Tacitus'tan hiç bahsetmemesi bu görüşünü kesin olarak kanıtlamaz. Bu yazarların böyle düşünmesinin tek sebebi muhtemelen *Historiae*'in giriş pasajında Tacitus'un Nerva dönemini yaşlılık döneminde yazacağını belirtip buna ömrü yetmemesidir. Ammianus'un da bu pasajdan hareketle eserine Nerva döneminden başladığını düşünmüşlerdir:

"Zira eğer ömrüm yeterse, Tanrısal Nerva'nın hükümdarlığı ile daha verimli ve daha cüretkâr konuların olduğu Traianus dönemini, istediğini düşünebildiğin ve düşündüklerini söylemenin mümkün olduğu yaşlılık döneminin nadir huzurlu zamanlarına sakladım (Tacitus, 1925: 1.1)."

"Caesar Nerva'nın saltanatından Valens'in ölümüne kadar olan bu olayları eski bir asker ve bir Yunan olarak gücümün yettiği kadarıyla açıklamış bulunuyorum. Sessiz kalarak veya yalan söyleyerek, kanımca yalnızca hakikati anlatmayı vaat eden bu eseri hiçbir şekilde kasıtlı olarak çarpıtmaya cüret etmedim (Ammianus Marcellinus, 2019: 31.16.9)."

Yukarıdaki iki pasajdan ilki *Historiae*'in ilk pasajı, ikinciyse Ammianus'un eserinin son pasajıdır. Yukarıda bahsedilen Mellor ve Thompson gibi modern araştırmacılar Ammianus'un, Tacitus'un *Historiae*'sını okuyup burada bahsettiği

ama yazamadığı kitabı, yine Tacitus'un bahsettiği yerden başlayıp yazmak olduğunu öne sürmüşlerdir. Ancak bunun doğruluğunu ispatlamak Ammianus'un Tacitus'un adından hiç bahsetmemesinden ötürü pek mümkün değildir.

Klasik dönemlerde de geç antik devirde de tarihçiler daha çok kendi dönemini veya kendi yaşadığı döneme yakın dönemleri kaleme almayı tercih etmiştir. Ammianus da tıpkı Iulius Caesar gibi içinde bulunduğu savaştan enstantaneleri kendi gözünden anlatmıştır. Momigliano'ya göre klasik dönemde tarihçilerin yakın tarihteki olayları genişletmeleri normaldi, ancak daha uzak zamanlara ayırmaları gereken alanla ilgili bir kural yoktu. Örneğin Polybius, giriş ve son olayların ana anlatısı arasında keskin bir ayırım yapar. Livius ise anlatısının boyutlarını yavaş yavaş genişletir. Momigliano, Ammianus'un muhtemelen Livius'a Polybius'tan daha yakın bir tarihçi olduğunu düşünür (Momigliano, 1974: 130). Ancak kanımca bu pek doğru bir düşünce değildir. Zira Polybios da Ammianus da askeri meseleleri yazmakta usta tarihçilerdi. Titus Livius ise eserinde klasik tarihçilerin aksine uzak geçmişten başlayıp kendi gününe kadar daha çok politik ve hatta yer yer mitolojik olaylar üzerinden ilerletir. Livius'un Augustus biyografisi günümüze ulaşıyorsa, belki Ammianus'un Iulianus'u ele alış biçimiyle benzerlik gösterebilirdi, ancak eser günümüze ulaşmadığından bu konu hakkında sağlıklı yorum yapmak pek mümkün değildir.

Ammianus, konu ve olayları ve şahısları betimleme gücü olarak Tacitus'un devamı olarak nitelendirilebilir, ancak anlatı ve yazım tekniği olarak bunu söylemek tam olarak mümkün değildir. Ammianus'un anadili Latince olmadığından dile Tacitus kadar hâkim değildir. Hatta on dokuzuncu yüzyılda Ammianus çevirisi yapan Wagner ve Erfurdt, çevirilerinin ön sözünde Ammianus'un üslubunun kusurlarına değinerek şu yorumu yaparlar: "Ammianus'ta bir Livius veya Tacitus'un çekiciliği, ihtişamı veya zerafeti yoktur" (Wagner ve Erfurdt, 1808: CVI-CIX; Blockley, 1996, 458-459). Wagner ve Erfurdt, Ammianus'un anadilinin Latince olmadığını düşünürsek dile hâkimiyet konusunda bu yorumu yapmış olabilir, ancak bilhassa zerafet ve çekicilik konusunda Tacitus'un dili de sorunludur. Tacitus genel olarak mastar kullanmayan ve genellikle kısa ve hatta bazı yerlerde anlaşılmaz cümleler kuran bir yazardır. Tacitus'un Latincesi alışılmışın dışında ve zor bir Latince'dir, hatta ismiyle müsemma bir biçimde ketumdur.⁶ Klasik filolog Michael Grant, kendisinden önceki çevirmenlerin yorumlarından yola çıkarak Tacitus çevirisinin ön sözünde Tacitus'un eserlerinin asla çevrilemediğini ve muhtemelen asla çevrilemeyeceğini düşünür (Tacitus, 1956: 16). Auerbach da buna benzer bir yorumu Ammianus için yapar: "Latincesi anlaşılması bu kadar zor ve tercüme edilemez olmasaydı, antik edebiyatın en etkili yazarlarından biri olabilirdi" der (Auerbach, 2003: 55-56). Yani Ammianus'un anlaşılması zor ve tercüme edilemez oluşu Tacitus'a benzeyen bir başka yönüdür. Ammianus'un ağır bir üslubu vardır, ancak genellikle uzun cümleler, alışılmadık deyimler ve klasik döneme özgü deyimler kullanır. İkisinin de akıcı bir dili yoktur, bu sebeple Wagner ve Erfurdt'un yorumu pek de sağlıklı bir yorum değildir.

⁶ Tacitus Latince "sessiz", "ketum" anlamına gelir. TLL, "tacitus" baş a.

Askeri meselelerde ordu içinden geldiği için Ammianus, Tacitus'a nazaran daha kapsamlıdır. Ancak Tacitus'un eserlerinde düşman askerler kararsız ve batıl inançlara sahiptir, belirli bir kültüre ve bir şeref duygusuna sahip insanlar olduklarını kabul etmekten asla çekinmez. Ammianus'ta ise bu tarz ayrıntılar pek yoktur. Örneğin Germanler hakkında Tacitus, onların geleneklerini, cesaretini ve savaşçılığını överken, Ammianus Germanleri sadece "barbar" olarak niteler ve onlar hakkında pek detay vermez. (Tacitus, 2022: 14; Ammianus Marcellinus, 2019: 15.8.19; 21.3.3). Yazarların benzerlik gösterdikleri konulardan biri ise karamsar üsluplarıdır. İmparatorluk Çağı'nın birinci yüzyılının sonundan itibaren boğucu ve baskıcı bir politik ortam sonucunda Tacitus'un üslubundaki karamsarlık kendini belli eder. Ammianus'ta ise durum isyan bölümlerini anlatırken belirir:

"Bu eylemlerden sonra (isyanlardan bahsediyor), daha öncekinden hiç de az olmayan bir kaygı içinde olan ve geleceğe karşı karamsarlıkla dolan Iulianus, ne bir diadem taşıdı ne herhangi bir bölgede ortaya çıkmaya ve aşırı baskı yapan ciddi meselelerle ilgilenmeye cüret etti ... Bu korkunç hengâmeden dehşete düşen ve dönek askerlerin hainlik yapmasından korkan saray muhafızları, tribunuslar ve Excubitor adındaki muhafız birliklerinin komutanı, âniden gelecek ölümün korkusuyla dağılıp gözden kayboldu. (Ammianus Marcellinus, 2019: 20.4.19, 21)."

"Pannonia lejyonlarında bir ayaklanma patlak verdiğinde ... bu ayaklanma, imparatorların değişmesi ve bunun kargaşada ve bir iç savaştan kazanç sağlama olasılığı dışında hiçbir yeni nedene dayandırılmadı. Yaz kampında, Augustus'un ölümünü ve Tiberius'un tahta geçmesini duyan Iunius Blaesus komutasındaki üç lejyon, askerlerinin yas tutmak ya da sevinmek için askeri görevlerinden dinlenmelerine izin verdi. Bu, askerler arasında moral bozukluğunun, çekişmenin, her isyankâr konuşmayı dinlemenin, kısacası lüks ve aylıklık için can atıp, disiplin ve gayretten tiksindenin başlangıcıydı. (Tacitus, 1956: 1.16)."

İsyan sırasında bu karamsarlık hem Tacitus'ta hem de Ammianus'ta görülür, ancak bu karamsarlığın nedenleri hem benzerlik hem de farklılık gösterir. Benzerlik gösterdiği tarafları yaşadıkları dönemin politik ortamıdır. Tacitus'un özellikle Domitianus'un despot yönetiminde gördüğü baskıcı yönetim, onu Cumhuriyetçi fikirlere sahip bir yazar olarak onu eserlerini yazarken karamsar bir üsluba itmiştir (White, 1932: 38-46). Ammianus'ta ise o dönemin sosyal havası, üçüncü yüzyıldaki krizler ve isyanların etkisinin hâlâ sürmesi ve Hıristiyanlığın yaygınlaştığı bir dünyada geçmişe duyduğu özlem, onu karamsar bir üsluba itmiş olabilirdi. Erken İmparatorluk Dönemi'nde yaşamış Tacitus'un Cumhuriyet Dönemi'ne dönme isteği olduğu gibi Ammianus da tıpkı eserinde kahramanlaştırdığı Iulianus gibi pagan geçmişe dönmek istiyor olabilirdi.

Ammianus'un bazı pasajlarda Tacitus'la aynı ifadeleri kullandığı görülür. Bunlardan biri Iulianus için kullandığı *opum contemptor*dur (zenginliği küçümseyen). Bu ifadeyi Tacitus, *Historiae*'da Helvidius Priscus için kullanmıştır

(Ammianus Marcellinus, 2019: 25.4.7; Tacitus, 1925: 4.5). Bir başka benzer ifadeleri Iulianus'un ölüm döşeginde yakınlarına konuştuğu bölümde görürüz: *in tabernaculo iacens circumstantes adlocutus est demissos et triste* (çadırında yatan Iulianus, mahzun ve kederli olan yakınlarındaki adamlarına konuştu). Buna benzer bir ifadeyi Tacitus, *Annales*'te Germanicus'un ölüm döşegindeki durumuyla alakalı yazmıştır: *adsistentes amicos in hunc modum adloquitur* (ayakta duran dostlarına şöyle konuştu) (Ammianus Marcellinus, 2019: 25.3.15; Tacitus, 1956: 2.71). Iulianus'un isyanını anlatan bir cümle Tacitus'un anlatılarıyla belli bir paralellik gösterir: *Nocte vero coeptante in apertum erupere discidium* (gece başlar başlamaz açıkça bir ayaklanma çıkardılar). Tacitus'un *Annales*'te benzerlik gösterdiği ifade ise: *Noctem minacem et in scelus eruptura fors lenicit* (suçların yayıldığı gece bir kazayla sakinleşti). (Ammianus Marcellinus, 2019: 20.4.14; Tacitus, 1956: 1.28). Bütün bu örnekler Ammianus'un belli başlı kalıp ifadeleri Tacitus'un eserlerinden almış olabileceğini gösterebilir. Nitekim Blockley, Ammianus'un, diğer yazarların yanı sıra Tacitus'un eserlerini uygun kelime dağarcığı oluşturmak, kendisine çekici gelen kelimeleri ezberlemek veya not etmek ve onları duruma göre kullanmak veya uyarlamak için kullanmış olabileceğini düşünür. Ancak bununla birlikte Ammianus'un bunu bilinçli yapmamış olabileceği ihtimali üzerinde de durur. Çoğu durumda, kullandığı çarpıcı ifadelerin Tacitus'tan geldiğini belki kendisi dahi hatırlamıyordu (Blockley, 1973: 64-65).

Ammianus'un, Perslerin cinselliğe düşkünlüğünü ve oğlancılık geleneğinin olduğunu aktardığı kısmın, Tacitus'un *Germania*'da Germen tasvirinin tam tersi olduğunu görürüz. (Ammianus Marcellinus, 2019: 23.6.76; Tacitus, 2022: 18-20). Bunda Romalıların genel olarak ataerkil yapıdaki Germenlere, efemine Perslerden daha çok saygı duymasının etkisi de olabilir. Bununla birlikte Ammianus'un Pers anlatısından anlaşılacağı üzere Ammianus'un, Pers kültürüyle ilgili çarpıcı örnekler sunan Herodotos'u ve Thukydides'i okuduğunu gösterir:

“Herhangi bir istisna olmadan Perslerin hepsinin, ziyafet ve bayram günlerinde bile etrafı kılıçlı insanlarla kuşatılmış olduğu görülür. Bu, Thukydides'in son derece seçkin anlatımına göre ilk olarak Atinalıların bıraktığı eski bir Yunan geleneğidir. Perslerin çoğu cinsel ilişkiye düşkündür ve birçok cariyeyle bile zar zor tatmin olurlar. Oğlanlarla edepsiz ilişkiye girme konusunda serbesttirler. (Ammianus Marcellinus, 2019: 22.6.775-76; Herodotos, 1973: 1.135; Thukydides, 1919: 1.6.1-3).”⁷

Tacitus'un Parthlara yönelik anlatıları ise daha çok *Annales*'te aktardığı savaflara yöneliktir. Bu bölümlerde Germanicus'un doğudaki sınırları koruma amacıyla bölgeye gittiği ve bölgede barış sağlama gayesi güttüğünü görürüz. Burada Parthların karakterine yönelik herhangi bir detay yoktur, yine de Tacitus'un Germenlere gösterdiği saygıyı Parthlara karşı ifade etmediği barizdir.

Ammianus'un Tacitus'tan farklılık gösterdiği bir diğer taraf ise dramatik etkidir. Blockley'e göre Tacitus'un anlatılarındaki dramatik etki okuyucuyu

⁷ Herodotos'a göre Persler oğlancılığı Yunanlardan öğrenmiştir.

etkileyecek kadar başarılıdır, ancak bu durum Ammianus'ta görülmez. Ammianus, asker bir tarihçi olarak görevi sırasında neler olduğunu ve yaşadığı dönemin politik ve sosyal durumunu aktarır (Blockley, 1973: 68-69). Bu konuda tek benzer tarafı komutanların yaptığı konuşmalardır. Ammianus'un eserinde Iulianus'un Gallia'da savaş öncesi yaptığı konuşma, Tacitus'un Britannia seferi sırasında Iulius Agricola'nın konuşmasıyla benzerlik gösterir:

“Dava yoldaşlarım! uzun süredir benim ve sizlerin şiddetle talep ettiği ve karışıklık çıkaracak ölçüde silahlarınızı isteyerek ısrar ettiğiniz cenk etmenin artık gerçekten vakti geldi ... İşte yoldaşlarım, bizleri eski lekeleri temizlemeye ve Roma'nın biricik azametinin şanını geri kazandırmayı vaat eden o uzun süredir çok istenen gün bugündür. Bunlar, bizim gücümüz altında ezilmiş oldukları için hiddetin ve muazzam çılgınlığın kendi talihlerinin yıkımına sürüklediği barbarlar ... Güçlerimizi toplayalım, cesur adamlarım ... Sizden istirhamım, kaçırtmak üzere olduğunuz düşmanları aşırı hevesli bir şekilde kovalayarak kazanmak üzere olduğunuz zaferin şanını mahvetmeyin ve kimse de hayatî zorunluluktan olmadıkça ölmesin. Zira hiç şüphesiz kaçacak olanları terk edeceğim ve adil ve dikkatli bir şekilde olması şartıyla düşmanlarının sırtını yaralayacak olanların ise tam yanı başında olacağım (Ammianus Marcellinus, 2019: 16.12.30-33).”

“Yoldaşlarım, Roma İmparatorluğu'nun erdemi ve himayesi altında sadakatiniz ve sıkı çalışmanızla Britannia'nın fethedilmesinin üzerinden yedi yıl geçti. Bu kadar çok seferde, bu kadar çok savaşta, düşmanla karşılaşma cesaretine sahip olan ve neredeyse doğal sınırlarımızın ötesinde sabır ve gayretle işini yapan siz askerler ve komutanlarınız, beni hiç üzmedi. Böylelikle sizler ve ben, önceki orduların ve valilerin ulaşmış oldukları sınırların ötesine geçtik ve şimdi, Britannia'nın sınırlarını sadece söylenti ve haberlerle değil, gerçek bir ordugâhla ve birliklerle tutuyoruz. Britannia hem keşfedildi, hem de fethedildi. İlerlerken bataklıklar, dağlar ve nehirler gücünüzü tükettiğinde en cesur olanlarınızın “düşman ne zaman önümüzde olacak? Ne zaman savaşacağız?” dediğini duyuyordum. İşte, saklandıkları yerlerden sürünerek geliyorlar, inancınızı ve cesaretinizi açığa çıkarma fırsatıdır. Zafere giden yolda her şey bizim tarafımızda, yenilgideyse karşımızdadır. Zira bu kadar uzun bir yol kat etmiş olmak, ormanları geride bırakmak, koyuları aşmak, güzel ve zarif bir başarıdır. Bu yüzden ola ki geri çekilirsek bugün başardıklarımızdan daha çok tehlikeli olacaktır. Bizler, onların ülke bilgisine sahip değiliz, aynı erzaklara onlar gibi kolay erişemiyoruz ama ellerimiz ve kılıçlarımız var ve bunda her şeye sahibiz. Uzun zamandır ne orduların ne de komutanların geri çekilmesinin güvenli olduğu kanaatindeyim. Bu nedenle onurlu bir ölüm, utançla yaşamaktan daha iyidir; güvenlik ve haysiyet, aynı yerde bulunur. Dünyanın ve doğanın sınırında ölmek ise utanç verici değildir (Tacitus, 2022: 33).”

Bu iki pasajda iki komutanın askerlere seslenişini okuruz. Tacitus da Ammianus da bu tür sahneleri ve diyalogları sıklıkla yazmıştır. Bu sebeple Ammianus'un Tacitus'tan etkilendiği bir diğer konu da budur diyebiliriz. İki yazar da Iulianus, Germanicus, Iulius Agricola gibi özellikle övüp kahramanlaştırdıkları komutanlara bu tarz etkileyici konuşmalar yazmıştır.

Ammianus'un Tacitus etkisi yarattıkları karakterlerde de benzerlik gösterir. Tıpkı Tacitus gibi Ammianus da anlatısında rollerini oynamadan önce bir vesileyle karakterlerini kısaca tanıtmayı sever. Özellikle Ammianus'un Iulianus'u ele alış biçimi, Tacitus'un Germanicus'u ele alış biçimiyle oldukça benzerlik gösterir. Tacitus'un Tiberius'a karşı Germanicus'u gerçek varis olarak tasvirine karşı, pagan bir yazar olarak Ammianus'un da Iulianus'u kahraman olarak lanse ettiğini görürüz:

“Iulianus hiç şüphesiz, parlak icraatları ve daimi haşmetiyle mümtaz olan, kahramanların ruhlarıyla eşdeğer tutulabilecek bir adamdı. Zira filozofların da belirttiklerine göre dört temel erdem vardır: Ölçülülük, feraset, adalet ve cesaret. Ayrıca bunlara ek olarak, askeri sanatta irfan, otorite, talih ve cömertlik. İşte Iulianus, etkili olan gayretiyle bütün bunların hepsine teker teker sahipti (Ammianus Marcellinus, 2019: 25.4.1).”

Ammianus burada Iulianus'a ideal bir hükümdar portresi çizer. Ayrıca Antik Yunan filozoflarına da atıfta bulunarak klasiklere olan göndermelerini bir kez daha gösterir. Buradaki erdemler yukarıda bahsedilen klasik dünyanın pagan erdemlerinde yine birer örnektir. Bu sayılan dört erdemi Cicero'nun *De Officiis*'inde de bahsedildiğini görebiliriz (Cicero, *De Officiis*, 1.5.15). Ammianus burada bu filozofların isimlerini vermez, ancak verilen sıfatlar bilhassa Stoacı filozofların ön plana çıkardıkları sıfatlardır. Cicero her ne kadar eklektik; yani hem Stoa hem de Akademia felsefesinden etkileri olan bir felsefi görüşü olsa da onun da etkisi bu pasajda görülebilir. Bununla birlikte Tacitus, tıpkı Ammianus'un Iulianus'a çizdiği kahraman portresi gibi, Germanicus'u ve Iulius Agricola'yı kahramanlaştırır:

“Drusus'un anısına Roma halkı tarafından saygı duyuldu ve onlar, eğer imparatorluğu ele geçirseydi, özgürlüğü geri getireceğine inanıyorlardı. Bu nedenle Germanicus'a aynı ilimle ve aynı umutla baktılar. Gerçekten de Tiberius'un konuşmalarındaki ve yüz hatlarındaki gururlu ve gizemli çekingenlikle güçlü bir tezat oluşturan, ılımlılığa ve harika bir nezakete sahip genç bir adamdı (Tacitus, 1956, 1.33).”

“Agricola, nadir rastlanan bir ölçülülükle, itaatkâr bir askere dönüştürmektense onlardaki iyiliği görmeyi tercih etti ... Yüz ifadesinde hiçbir sertlik yoktu, zarıflığı hep baki kaldı. Onun iyi bir adam olduğuna kolayca inanır, yüce biri olduğunu kabul edersin. Kendisi her ne kadar hayat süresinin ortasında aramızdan ayrılmış

olsa da yüce şanı sonsuzluğa ulaştı. Gerçekten de erdemindeki tüm iyi şeylere ulaşmıştı (Tacitus, 2022: 7, 44).”

Tacitus’un Germanicus hakkındaki bu sözleri, onu Tiberius’a karşı ideal bir hükümdar portresini oluşturur. Ammianus’un da Iulianus’a çizdiği kahraman portresini Tacitus’un bu sözlerinden etkilenerek yazdığı düşünülebilir. Kennedy, genel olarak doğrudan karakterizasyon kullanmayı tercih eden Ammianus’un karakter analizi modelinin Tacitus olduğunu öne sürer. Özellikle Iulianus ve Germanicus’un ölüm döşeği sahnelerini karşılaştırır, yalnızca iki adamın etraflarında duranlara hitap eden tasvirlerindeki dil benzerliğine değil, aynı zamanda Iulianus’un ölüm konuşmasında gizlice bir pusuyla veya uzun bir hastalığın sonucunda ölmediği için sevincini dile getirdiğine dikkat çeker. Her iki ölüm biçiminde de Germanicus’un makus kaderini hatırlatır (Kennedy, 2015: 32-40).

Ammianus ve Tacitus’un ölüm döşeği sahnelerinde benzerlik gösteren sadece Iulianus ve Germanicus değildir. Iulianus ve Thræsea Paetus’un ölüm sahnelerinin benzerliği de dikkat çeker. Thræsea’nın ölüm sahnesinde yine yakınındaki dostlarında bir matem havası hâkimdir ve felsefi göndermeler vardır:

“Sonra akşam yaklaşırken, konsülün *quaestor*'u, bahçesinde vakit geçirmekte olan Thræsea'ya gönderildi. Kinik filozof Demetrius'a özel ilgi göstermişti. Etrafında seçkin erkek ve kadınlardan oluşan kalabalık bir toplantı yapmıştı. Yüzünün ciddi ifadesinden ve seslerini yükselttiklerinde duydukları sözlerden anlaşılabilceği gibi, onunla birlikte, ruhun doğası ve ruhun bedenden ayrılması hakkında konuşmalar yapıyordu. Yakın arkadaşlar, ona geldi ve Senato'nun ne karar verdiğini ayrıntılı olarak anlattı. Orada bulunan herkes ağlayıp acı bir şekilde şikâyet ettiğinde, Thræsea onları yola çıkmaları için acele etmeye ve kendi tehlikelerini ölüme mahkûm bir adamın kaderine karıştırmamaya çağırıldı (Tacitus, 1956: 16.34).”

Bununla birlikte Ammianus'un anlatısının çok azı tarihsel değere sahiptir ve bu tür olayların, savaşın son saatleri de dâhil olmak üzere geleneksel tasvirlerine dayanır. Buna göre Ammianus, aktardıklarında Tacitus’la birlikte Sokrates’ten de pekâlâ etkilenmiş olabilir, ancak öte yandan son sözleri klişe ve sıradandır. Ammianus, Iulianus’un ölüm sahnesinde, ölümden önce bilincini kaybedene kadar duyularının kontrolünü kaybetmeyen Iulianus portresiyle büyük olasılıkla Sokrates’i taklit etmeye çalışmıştır. Bu sebeple Ammianus’un eserinde Platon etkileri de görülebilir. Daha önce belirttiğimiz bir alıntıda (s. 7) Platon’dan “ulu” diye bahsettiğini görmüştük. Bunun dışında Iulianus’un iffetiyle alakalı yazdıklarında Platon’dan da bahsettiği şu bölüm dikkat çekicidir:

“İlk olarak, masum olan iffetiyle öylesine parlak bir insandı ki karısını kaybettikten sonra bir kez bile olsun başka bir kişiyle cinsel ilişkiye girmediği iyi bilinir. Tragedya yazarı Sophokles’in, yaşı ilerlemişken kendisine hâlâ kadınlarla birlikte olup olmadığı sorulduğunda bunu reddettiğini, ayrıca kendisinin tıpkı öfkeli ve zalim bir efendi olan bu

ihtirastan kaçındığı için mutlu olduğunu eklediğini okuduğumuz Platon'daki bir bölüm hep aklındaydı. (Ammianus Marcellinus, 2019: 25.4.2; Platon, 2019: 1.329B-C; Seneca, 2018: 14.47).”

Bu pasajda Iulianus'un iffetini överken verdiği örneklerde Platon'un *Devlet'*inde Sophokles'e aşk hakkında sorulan soruya “yaşlandığım için bittiğine o kadar mutluyum ki” cevabını verdiği bölüme atfen bunu yazmıştır. Bu sebeple Ammianus'un Platon metinlerine hayli aşına olduğunu söylemek mümkündür.

Tacitus genel olarak Ammianus'un en çok etkilendiği Romalı yazar olabilir, ancak tek yazar değildir. Ammianus'un benzerlik gösterdiği bir başka klasik yazar Suetonius'tur. Ancak tıpkı Tacitus gibi Suetonius'a da eserine atıfta bulunmaz. Ammianus'un hem Tacitus'a hem de Suetonius'a atıfta bulunmama sebebini tam olarak bilmek mümkün olmasa da işlediği konularda buna gerek duymamış olabilir. Aslında Ammianus, Suetonius'un oluşturduğu biyografi geleneğinden mümkün olduğunca uzak durmaya çalışmış ve bu biçimde yazarları da eleştirmiştir:

“Bunların (senatorları kastediyor) bazıları zehirle ilgilendikleri için ilimden nefret ederler, sınırsız boş zamanlarında Iuvenalis ve Marius Maximus'u büyük bir şevk ve dikkatle okurlar fakat bunlardan başka ellerine hiçbir kitap almazlar; bunun sebebini yargılamak bize düşmez (Ammianus Marcellinus, 2019: 28.4.14).”

Pasajda Ammianus Marcellinus'un bahsettiği Marius Maximus, Suetonius'un taklit ederek *De Vita Caesarum*'u kaldığı yerden devam ettiren bir yazardır. Buna karşın yazdığı zaman dilimine bakarak Marcellinus'un da Suetonius'un eserini devam ettirdiği söylenebilir. Ammianus ayrıca, bir imparatorun erdemlerini ve kusurlarını ayrı listelerde verme dengesinde Suetonius'u takip ediyor gibi görünür. Suetonius, Nero'yla ilgili anlatımı, Ammianus'un Constantius'u tasvir edişiyle benzerlik gösterir:

“Bazıları eleştirinin istemeyen bazıları da en ufak bir övgüyü bile hak etmeyen bu eylemlerini, onun utanç verici ve suç teşkil eden eylemlerinden ayırmak için bir araya getirdim (Suetonius, 2017: *Nero*, 19.”

“Öyleyse, iyi özellikleri ve kusurları arasında doğru bir ayırım yaparak ilk olarak Constantius'un önemli noktalarını açıklamak uygun olacaktır (Ammianus Marcellinus, 2019: 21.16.1).”

Yine de Ammianus ve Suetonius'un eserlerini yazım tarzı oldukça farklılık gösterir. Suetonius'un başlıklar hâlinde aktardığı biyografik tarzını, Ammianus'un eserinde göremeyiz. Ammianus eserinde yazdığı karakterleri tasvir ederken ve yaptıklarını anlatırken, Tacitus gibi bir olay örgüsü içinde tasvir eder. Ancak Ammianus'un, tıpkı Tacitus'un eserlerine olduğu gibi Suetonius'un da eserini okuyup etkilendiğini söyleyebiliriz. Tacitus ve Suetonius'un isimlerinin eserinde bir kez dahi olsa geçmemesi bu duruma gölge düşürse de yukarıda verilenler gibi örnekler, bize bu yazarların eserlerine aşına olduğu düşüncesini verir.

Sonuç

Ammianus Marcellinus, dördüncü yüzyılda yaşamış en nevi şahsına münhasır yazarlardan biridir. Eserinde hem klasik çağın pagan tanrılarına pek çok atıfta bulunur hem de Antik Yunan ve erken dönem Romalı yazarların, şairlerin ve filozofların yazdıklarından etkilendiği görülür. Hıristiyanlığın yayılmasıyla Hagiografiler gibi dini metinlerin oluşmaya ve yayılmaya başladığı bir dönemde Ammianus, Tacitus ve Suetonius gibi eski tarz bir tarih eseri yazar. Bu sebeple pek çok modern yorum Ammianus'u klasik Roma tarihçiliğinin son temsilcisi olarak görür.

Ammianus'un, genel olarak Tacitus'un eserinin devamını yazdığı görüşü hakimdir; hatta "Tacitus'un varisi" olarak bile görülür. Ancak Ammianus'un Tacitus'a herhangi bir atıfta bulunmaması, bu durumun kesinliğine gölge düşürür. Ammianus'u Tacitus'un çalışmalarını bilinçli olarak sürdürmek için yola çıkan biri olarak değil de çağının bir parçası olarak görürsek, bu görüşü reddedebiliriz. Edebi ödünclemelerin kanıtı kendi içinde bir bağımlılığı göstermek için kullanılamaz. Tacitus'un eserinin Nerva saltanatıyla bitmesi ve Ammianus'un buradan başlaması konusu, ortak bir edebi ve tarihsel dönüm noktası olduğu için bir tesadüften öte de olmayabilir. Elbette bu yorumu yaparken Ammianus'un eserinin ilk kitaplarının kayıp olduğu gerçeğini göz önünde bulundurmak gerekir. Nihayetinde Ammianus, Tacitus'u sadece Roma'nın Erken İmparatorluk Dönemi'nde neler olduğunu aktaran bir yazar olarak okumuş ve diğer yazarlardan ayrı bir yere koymamış olabilirdi. Nitekim Ammianus'un Tacitus'un eserlerini okuyup okumadığı bile net değildir. Ammianus'un Tacitus'u okuyup onun *Historiae* eserinin devamını yazdığı fikri, eserin üslubundan ve işlediği konulardan çıkarılmış doğruluğu kesin olmayan modern bir görüştür.

Ammianus'un eserindeki klasik etkileri pagan inancına ve Iulianus'la olan ilişkisiyle bağdaştırmak mümkündür. Iulianus'un Gallia seferinden bu yana yakınında olan Ammianus her zaman ona yakın kişilerden biri olmuştur. Eserini de onun politik ve dini görüşlerinden etkilenip yazmış olabilir. Bu sebeple Mars, Helios, Fortuna gibi pagan tanrılarına sık sık atıfta bulunmuş ve klasik yazarların eserlerinden alıntılar yapmıştır. Eserindeki bu tutumu, tıpkı Tacitus'un Cumhuriyet Dönemi'ne duyduğu özlem gibi, pagan geçmişe özlem olarak nitelendirilebilir. Ancak her dönemi kendi dinamikleriyle değerlendirmek gerekir. Geç Antik Çağ tarih yazımında pek çok yazar, klasik yazarlardan alıntılar yapmıştır, ancak Ammianus bu durumun en belirgin örneğidir. Ammianus tüm bu Antik Yunan ve Romalı yazarlardan etkilenecek eserini yazmış olabilir, ancak kendi döneminde yaşanmış olaylar, eserini yazmasındaki birincil nedendir. Eserindeki klasik etkiler ise sadece onun yazım üslubuyla ilgilidir.

Kaynaklar

- Auerbach, Erich. (2003). *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature*, Princeton University Press.
- Barnes, Timothy D. (1998). *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*, (Cornell Studies in Classical Philology). Cornell University Press.
- Blockley, Roger C. (1996). "Ammianus Marcellinus and His Classical Background: Changing Perspectives", Vol. 2, No. 4, *IJTC*.
- _____. (1973). "Tacitean Influence upon Ammianus Marcellinus" *Latomus*, T. 32, fasc.1.
- Cornelius Tacitus. (1956). *The Annals of Imperial Rome*, çev. Michael Grant, Penguin Books, Londra.
- _____. (2022). *Germania, Britannia, Hatipler Üzerine Diyaloglar*, çev. Bağış Alper Kovan, Kronik Kitap, İstanbul.
- _____. (1925). *Historiae*, çev. Clifford H. Moore, Harvard University Press (Loeb).
- Fornara, Charles W. (1992). "Studies in Ammianus Marcellinus: I: The Letter of Libanius and Ammianus' Connection with Antioch", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 41, H. 3.
- Frakes, R. M. (1995). "Cross-References to the Lost Books of Ammianus Marcellinus", *Phoenix*, vol. 49, no. 3.
- Gaius Sallustius Crispus. (2022). *Catilina Kalkışması, Iugurtha Savaşı, Tarih*, çev. Güngör Varınlıoğlu, Doğubatı Yayınları, Ankara.
- Gaius Suetonius Tranquillus. (2017). *On İki Caesar'ın Yaşam Öyküsü*, çev. Güngör Varınlıoğlu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Herodotos. (1973) *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Homeros. (2008). *Odysseia*, çev. Azra Erhat, A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul.
- Jackson Kennedy, Mary. (2015). *The Literary Work of Ammianus*, Leopold Classic Library.
- Libanius. (1992). *Autobiography and Selected Letters*, çev. A. F. Norman, Harvard University Press (Loeb).
- Lucius Annaeus Seneca. (2018): *Tragedies, Volume II*, çev. John G. Fitch, Harvard University Press (Loeb).
- Marcellinus, Ammianus. (2019). *Res Gestae A Fine Corneli Taciti*, çev. Samet Özgüler, Historia Yayınevi, İstanbul.
- Marcus Tullius Cicero. (2010). *Philippics 1-6*, çev. D. R. Shackleton Bailey, Harvard University Press (Loeb)

- Matthews, J. F. (1994). "The Origin of Ammianus" *The Classical Quarterly*, vol. 44, no. 1.
- Momigliano, Arnaldo. (1977). *Essays in Ancient and Modern Historiography*, Wesleyan University Press.
- _____. (1974). "The Lonely Historian Ammianus Marcellinus", *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere e Filosofia*, Serie III, Vol. 4, No. 4.
- Platon. (2019). *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu; M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Yayınları, Hasan Ali Yücel Klasikleri, İstanbul.
- _____. (2020). *Gorgias*, çev. Benjamin Jowett, Kardon Kitaplar, İstanbul.
- Priscianus. (1855). *Instsitutionum Grammaticum*, ed. Martin Hertz, Leipzig.
- Quintilianus. (2002). *Institutio Oratoria*, çev. Donald A. Russell, Harvard University Press (Loeb).
- Reynolds, L. D. & Wilson, N. G. (1991). *Scribes and Scholars: A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*, Clarendon Press, Oxford.
- Thompson, E. A. (1947). *The Historical Work of Ammianus Marcellinus*, Cambridge University Press.
- Thukiydides. (1919). *History of the Peloponnesian War, Volume I*, çev. C. F. Smith, Harvard University Press (Loeb).
- Treadgold, Warren T. (1997). *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press.
- Wagner, O. A.; C. G. A. Erfurdt. (1808). *Rerum Gestarum Libri Ammiani Marcellini quae Supersunt*, 3 vols. Leipzig/Londra.
- White, H. W. (1932). "Tacitus Reconsidered", *Greece & Rome*, C. I, No: 4.
- Vendramini, Dario N. Sánchez. (2018). "The Audience of Ammianus Marcellinus and the Circulation of Books in the Late Roman World", *Journal of Ancient History*, vol. 6, no. 2., De Gruyter.
- Vergilius. (1999). *Eclogues. Georgics. Aeneid: Books 1–6*, çev. H. Rushton Fairclough, Harvard University Press (Loeb).
- von Albrecht, Michael. (1997). *A History of Roman Literature: From Livius Andronicus to Boethius*, Brill, Leiden.